

<https://doi.org/10.62837/2024.2.85>

ÜLKƏR XƏLİLLİ
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
ulkerxelilli@gmail.com

**AZƏRBAYCAN DİLİNİN “İNSANIN EMOSİONAL VƏZİYYƏTİ”
FRAZEOSEMANTİK SAHƏSİNDƏ “QORXU”
XÜLASƏ**

Məqalədə qorxu anlayışı sahə nəzəriyyəsi prinsipi ilə araşdırılmış, “İnsanın emosional vəziyyəti: Mənfi emosional hallar” frazeosemantik sahəsinin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilmişdir. Sahənin strukturu təhlil olunmuş, nüvə və periferiya zonaları müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqat göstərir ki, sahənin nüvəsi üçün daha çox invariant və yüksək işlənmə tezliyi olan frazeoloji vahidlər xarakterikdir. Periferiya zonasını isə daha çox diferensial əlamətləri ilə fərqlənən və sahənin özünəməxsus xüsusiyyətlərini daha az əks etdirən birləşmələr təşkil edir.

Həmçinin məqalədə qorxu anlayışının fizioloji cəhətləri tədqiq olunmuş, bu cəhətlərin frazeoloji vahidlərdə ifadə şəkli, onların yaranmasında və formalaşmasında rolu nəzərdən keçirilmişdir. Qorxu keçirərkən insan orqanizmində baş verən dəyişikliklərin dildə ifadəsi müxtəlif tərkib hissəli sabit söz birləşmələrinin yaranması ilə nəticələnir. Bu məsələ də dilçilik üçün yeni tədqiqat imkanları və istiqamətləri yaradır.

“Qorxu” sahəsinin tərkibinə daxil olan vahidlərin variantlaşma və metoforikləşmə imkanlarının tədqiqi də məqalədə özü əksini tapmışdır. Eyni vahidin müxtəlif variantları və həmin variantların yaranma yolları nəzərdən keçirilmiş, metoforikləşmə sayəsində yaranan modellər və onların əsas xüsusiyyətləri tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Açar sözlər: frazeosemantik sahə, frazeoloji vahid, emosional vəziyyət, qorxu, nüvə, periferiya, variantlılıq, metoforikləşmə.

İnsanın emosional vəziyyətinə antroposentrik prizmadan yanaşdıqda “Qorxu” konsepti xüsusi maraq kəsb edir. Psixoloji proses kimi psixologiyanın tədqiqat obyektinə olan qorxu anlayışı eyni zamanda ekstralingvistik amillərlə müşayiət olunur və bu baxımdan dilçilik elminin də diqqət mərkəzindədir.

“Hər şeydən əvvəl, insanın gerçək aləmdəki cisim və hadisələrə emosional münasibətində müsbət və mənfi olmaqla iki əsas keyfiyyət qeyd olunur. Əgər cisim və hadisələr insanın tələbatını ödəyirsə, bu zaman müsbət, başqa sözlə stenik hisslər özünü göstərir. Əksinə, cisim və hadisələr insanın tələbatlarını ödəmirsə, mənfi – astenik hisslər baş verir” [4, 341]. Qorxu hissi də daha çox öz mənfi çaları ilə seçilir və “İnsanın emosional vəziyyəti” frazeosemantik sahəsinin “Mənfi emosional hallar” mikrosahəsinin tərkib hissəsidir. “Lakin eyni bir hiss şəraitdən, adamın fərqi xüsusiyyətindən asılı olaraq, gah stenik, gah gah da astenik olur. Məsələn, qorxu

hissi birinin əl-qolunu bağlayır. Başqası isə həmin hissənin təsiri ilə hətta igidlik göstərə bilər” [2, 162].

Qorxu hər bir insanın üzləşdiyi psixoloji aktdır. Elə bir insan yoxdur ki, həyatın ən azı bir dəfə bu hissi keçirməmiş olsun. Demək olar ki, millətindən və irqindən asılı olmayaraq, bütün insanlarda qorxu eyni şəkildə təzahür edir. “Kökləri keçmiş zamanlara gedib çıxan qorxu ibtidai insanlara da xas idi: izah olunmaz təbiət hadisələrindən qorxmaq, hücum qorxusu, çətinliklərlə mübarizə aparmaq qorxusu, özünün və ətrafdakıların həyatı üçün qorxu, gələcək qorxusu – bütün bunlar qorxu hissənin dominant xarakterinin göstəricisidir” [5, 89]. Bu, qorxunun universal xarakter daşması ilə əlaqədardır. “Hər şeydən əvvəl, insanın nə kimi hissələr keçirməsi onun tənəffüs və qan dövranı üzvlərinin fəaliyyətində xarici ifadəsini tapır. Qorxu hissi keçirən adamın sanki nəfəsi kəsilir, lazımı sözləri tapıb deməkdə çətinlik çəkir, rəngi isə ağarır” [4, 340].

“Qorxu”nun Azərbaycan dilinin frazeologiyasında yaratdığı sahə, bu sahənin tərkibi və strukturu araşdırılması vacib olan məsələlərdəndir. “İnsanın emosional halları” frazeosemantik sahəsinin “Mənfi emosional hallar” mikrosahəsində yer alan “Qorxu” altsahəsini nəzərdən keçirək.

Nəzərə almaq lazımdır ki, qorxu olduqca güclü və mürəkkəb emosional vəziyyətdir. O, insanın düşüncəsinə, qavrayışına, davranışına və nitqinə təsir edir. Həmçinin insan qorxu hissi keçirərkən simpatik sistem orqanizmdə müəyyən dəyişikliklər etməklə (məsələn, qan təzyiqi artır, qanın laxtalanma dərəcəsi yüksəlir, tərləmə artır və s.) onu düşdüyü vəziyyətə hazırlayır və enerji dolu qanı bütün hüceyrələrə göndərir. Belə bir təhlükəli vəziyyət aradan qalxdıqdan sonra parasimpatik sistem öz funksiyasına başlayır və insanın fizioloji durumunu normallaşdırır” [4, 343]. Buna görə də sahəni müəyyən edərkən tərkibinə daxil olan frazeoloji vahidlərin fizioloji cəhətləri də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır [6, 244]:

1) Emosiyaların intensivliyi: eyni halın təkrarlanma tezliyini ifadə edir.

2) Emosiyaların davamlılığı: eyni halın davam etmə müddəti ilə ölçülür. Davam etmə müddətindən asılı olaraq, emosiyalar qısamüddətli və ya uzunmüddətli ola bilər.

3) Emosiyaların xarakteri, yəni mahiyyəti. Əsasən, onun yönəldiyi obyektə müəyyənləşir. Məsələn, əgər insan özündən çox başqaları üçün, tutaq ki, ailə üzvləri, dostları və digər yaxınları üçün qorxu hissi keçirirsə, bu, qorxunun müsbət xarakterli olduğunu göstərir. Və yaxud insan etdiyi hər hansı bir yanlış hərəkətə görə qorxu keçirirsə, bu həmin emosional halın mənfi çalarlı olduğunu göstəricisidir.

4) Emosiyaların təzahürü. Qorxu müxtəlif təzahür formalarında özünü göstərə bilər. Şərait, insanın xarakteri və temperamenti onun təzahür formasını müəyyən edən səbəblərdəndir. Aşağıdakı təzahür şəkilləri özünü daha qabarıq göstərir və sıx müşahidə olunur [6, 245]:

a) qorxu vəziyyətini bildirən titrəmə hissi. Daha çox üşümə prosesi ilə müşayiət olunur, bədən temperaturunun dəyişməsində - azalmasında özünü göstərir: *canına üşütmə düşmək* və ya onun başqa bir variantı *canına vicvicə (vəlvələ) düşmək, lərzəyə gəlmək, zağ-zağ əsmək, vücutu titrəmək* və s.

b) qorxu vəziyyətini bildirən xarici dəyişiklik. Bu zaman simanın təbii rəngində müəyyən dəyişikliklər özünü göstərir və proses də bəzi frazeoloji vahidlərdə öz əksini tapıb: *rəngi qaçmaq, rəngi-ruhu qaçmaq, öfkəyə dönmək və s.*

c) qorxu vəziyyətini göstərən daxili orqanların yerdəyişməsi. Bu proses də dilimizdə mövcud olan bir çox sabit söz birləşmələrində müşahidə olunur. Məsələn, *ürəyi ağzına gəlmək, ürəyi yerindən qopmaq, ürəyi qırılıb ayağının altına düşmək, ürəyi düşmək, ürəyi-göbəyi düşmək, ürəyi üstündə durmamaq, ürəyi yerindən oynamaq və s.*

d) qorxudan tənəffüs ritminin pozulması: *nəfəsini çəkə bilməmək, nəfəsi kəsilmək və s.*

e) qorxu ifadə edən həyat və ölüm arasında sərhəd vəziyyəti: *dirigözlü ölmək, ayaq üstə ölmək və s.*

f) qorxu vəziyyətini göstərən hissələrin və ya bədən üzvlərinin uyuşması və ya hərəkətsizliyi: *tüpürçəyi qurumaq, matı-qutu qurumaq, hülqumu qurumaq, yerə mıxlanmaq, yerində quruyub qalmaq, yerində donub-qalmaq*

g) ürək fəaliyyətində baş verən hər hansı bir dəyişiklik: *ürəyi dağ-dağaya düşmək, ürəyi çatlamaq, ürəyi partlamaq, bağı çatlamaq, ürəyi əsmək, ürəyi gəlməmək, ürəyinə qara-qorxu dolmaq və s.*

h) qorxunu ifadə edən əl və ayaqların istənilən vəziyyəti: *ayağı yerdən üzülmək, ayağının altından yer qaçmaq, əl-ayağı yerdən üzülmək, ayağının birini götürüb birini qoymaq, əli üzündə qalmaq və s.*

x) qorxuya işarə edən gözlərin hər hansı bir vəziyyəti: *dünya gözlərində qaralmaq, gözünə qaranlıq çökmək, gözü yeməmək, gözləri qaralmaq, gözünü qorxutmaq, göz qırmaq və s.*

i) verbal davranışlar: *tuman altında gizlənmək* “qorxudan susmaq, gizlənmək, meydana çıxmamaq” mənalərini ifadə edir. Eyni zamanda *dili topuq vurmaq, dili topuq çalmaq, dili qarnına girmək, sözü boğazında qalmaq (qorxudan və ya hansısa başqa səbəbdən), sözünü geri götürmək və s.* (buna qorxu və hər hansı bir başqa hissə səbəb ola bilər) vahidləri də bu qrupa aiddir.

j) qorxunun səbəb olduğu defekasiya aktı: *altını batırmaq, qarınağrısına düşmək və s.*

5) Emosiyaların idarə olunması, yəni onları nəzarətdə saxlamağın mümkün olması və ya mümkün olmaması.

“Qorxu” sahəsinin strukturunun müəyyən edilməsi və tərkibinin nəzərdən keçirilməsi də vacib məsələlərdəndir.

Sahənin arxisemasını “qorxmaq, qorxu vəziyyətində olmaq” anlayışları təşkil edir. İnvariantlığa malik olan *canına qorxu düşmək, canına vicvicə (valvələ) düşmək, ürəyinə qara-qorxu dolmaq, qorxuya düşmək, vahiməyə düşmək və s.* kimi frazeoloji vahidlər sahənin nüvəsini və mərkəzini təşkil edir.

Çoxölçülü quruluşa malik olan “Qorxu” sahəsi yaxın və uzaq periferiya zonalarından ibarətdir. Yaxın periferiya zonasında “çox qorxmaq, vahimələnmək, şiddətli qorxu vəziyyətində olmaq” diferensial semaları ilə birləşən frazeologizmlər dominantlıq təşkil edir: *dirigözlü ölmək, dünya gözlərində qaralmaq, gözünə*

qaranlıq çökmək, hülqumu qurumaq, kürkünə birə düşmək, quyruğunu qıasmaq, ödü partlamaq, öfkəyə dönmək, tüpürcəyi qurumaq, matı-qutu qurumaq, tükləri biz-biz durmaq, tük salmaq, boğazı qurumaq, rəngi qaçmaq, sarısını udmaq, ödünü udmaq, səksəkəyə düşmək, rəngi-ruhu qaçmaq, ürəyi-göbəyi düşmək, ürəyi düşmək, ürəyi ağzına gəlmək, ürəyi partlamaq, ürəyi yerindən oynamaq, ürəyi çatlamaq, ürəyi qırılıb ayağının altına düşmək, ürəyinə dağ-dağa düşmək və s.

Uzaq periferiya zonasını isə “qorxmağına səbəb olmaq”, “qorxutmaq”, “vahimələndirmək”, “qorxu vəziyyətinə gətirmək” diferensial semaları ilə birləşən və qorxunun ilkin fazasını təşkil edən frazeoloji vahidlər təşkil edir. *Vahiməyə salmaq, vücutunu titrətmək, ürəkqopmasına salmaq, lərzəyə salmaq, hədə-qorxu gəlmək, hərba-zorba gəlmək, ətini qiymə çəkmək, xox gəlmək, yumruq göstərmək (silkələmək), barmağını gözüne soxmaq, xofa salmaq, qorxuya salmaq, kürkünə birə salmaq, canına vəlvələ (vicvicə) salmaq, qarınağrısına salmaq, göz qırmaq, gözüünün odunu almaq və s.* kimi sabit söz birləşmələri “çox qorxutmaq”, “sarsıtmaq”, “vahimələndirmək” semaları ilə birləşərək uzaq periferiya zonasını yaradır. Eyni zamanda “cürbəcür şübhələrlə özünü narahat etmək” mənasında olan *ürəyinə dağdağalar gətirmək* və ya “üzdən sakit görünsə də, qarşısındakını altdan-altdan qorxutmaq” anlamını ifadə edən *əba altından zopa (dəyəmək)* göstərmək vahidi də uzaq periferiya sahəsinin tərkib hissəsidir.

Sahənin strukturunda oppozisiyaları müəyyənləşdirmək və bununla da haqqında danışılan sahə haqqında dəqiqləşdirmələr aparmaq da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, sahəni təşkil edən bir sıra frazeoloji vahidlər polisemiya (müxtəlif sahələr arasında) və poliemosional (eyni sahə daxilində müxtəlif emosional vəziyyətlər arasında) xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. *Əl-ayağa salmaq* (1. həyəcanlandırmaq; 2) yalvartmaq), *gözü yeməmək* (1. qorxmaq, çəkinmək, ehtiyat etmək; 2. bir işin öhdəsindən gələcəyinə əmin olmamaq), *ürəyi ağzına gəlmək* (1. bərk qorxmaq, qorxu hissi keçirmək; 2. iyrenmək), *ürəyi əsmək* (1. həyəcanlanmaq, qorxmaq; 2. həddindən çox istəmək), *ürəyi gəlməmək* (1. qorxmaq, ehtiyat etmək, çəkinmək; 2. qıymamaq) frazeologizmləri eyni sahə daxilində və ya müxtəlif sahələrin periferiya zonalarını yaradaraq oppozisiyalar təşkil edir.

“Qorxu” sahəsi üçün həmçinin qraduallıq (tədricilik) oppozisiyası xasdır. Belə ki, bəzi frazeoloji vahidlər insanın eyni emosional vəziyyətinin müxtəlif intensivlik dərəcələrini və sferalarını ifadə edir. Qorxu hissi tədricən öz xarakterini dəyişir və azdan çox doğru inkişaf edərək zəif təzahür dərəcəsindən ən güclü dərəcəyə qədər yüksəlir. Bu zaman frazeoloji vahidlərin ifadəsində müəyyən məna çalarları nəzərə çarpır. Məsələn, *ayağı yerdən üzülmək, ayağının altından yer qaçmaq, əl-ayağı yerdən üzülmək, əli üzündən qalmaq, ayağının birini götürüb birini qoymaq* vahidləri “gözlənilməz hadisədən bərk təsirlənmək, həyəcanlanmaq, qorxmaq, narahatlıq keçirmək”, *quyruğunu qıasmaq, lərzəyə düşmək, təşvişə düşmək, qorxuya düşmək, vahimə basmaq, qarınağrısına düşmək* frazeologizmləri “qorxmaq, əsmək, çəkinmək” mənalarını ifadə etdiyi halda, *bağrı yarılmaq, ürəyi-göbəyi düşmək, zəhri yarılmaq, canına qorxu düşmək, hülqumu qurumaq* “bərk qorxmaq”, *dirigözlü ölmək*

“qorxudan, həyəcandan ayaq üstə qala bilməmək” birləşmələrində isə qorxunun xarakteri dəyişir, o daha kəskin şəkildə təzahür edir.

Bu hal həmçinin uzaq periferiya zonasında da müşahidə olunur. Nümunələr əsasında qorxu vəziyyətinin xarakterinin dəyişməsini izləmək mümkündür. Belə ki, “qorxutmaq, hədələmək” seması ilə birləşən *diş qıcamaq, xofa salmaq, qorxuya salmaq, qara-qorxu gəlmək, xox gəlmək, təşvişə salmaq, canına qorxu salmaq, canına vəlvələ (vicvicə) salmaq* və s. kimi vahidlərdə qorxu nisbətən zəif və aşağı intensivlik dərəcəsində təzahür edir. *Bağrını yarmaq, zəhrini yarmaq, ürəyini partlatmaq, ürəkqopmasına salmaq, ürək-göbəyini salmaq* və s. birləşmələr isə “bərk qorxutmaq, çox qorxutmaq” mənalarını daşıyaraq haqqında danışılan emosional vəziyyətin daha yuxarı intensivlik dərəcəsini ifadə edir.

Variantlılıq yaratmaq baxımından da “Qorxu” sahəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri var və bu hadisə müxtəlif səviyyələrdə müşahidə olunur. Komponent variantlığı bəhs etdiyimiz sahədə ən çox rast gəlinən variantlılıq növüdür. *Bağrını yarmaq / zəhrini yarmaq, bağı yarımaq / zəhri yarımaq, canına vəlvələ düşmək / canına vicvicə düşmək, həyəcan keçirmək / təlaş keçirmək, təşvişə düşmək / vahiməyə düşmək / qorxuya düşmək / səksəkəyə düşmək / şoka düşmək, xofa salmaq / qorxuya salmaq / lərzəyə salmaq, tüpürçəyi qurumaq / boğazı qurumaq, bağı çatlamaq / ürəyi çatlamaq, sırsını udmaq / ödəni udmaq, canına qorxu salmaq / canına lərzə salmaq / canına od salmaq* və s. frazeoloji birləşmələrdə komponentlərdən biri yaxınmənalı və ya onunla eyni semantik qrupda olan digər bir komponentlə əvəz olunur. Bu, dilimizdə hər hansı bir frazeoloji vahidin yeni variantının yaranması ilə nəticələnir. Müşahidələr göstərir ki, komponent əvəzlənməsi hesabına variantlığın yaranması prosesində feillər və isimlər daha aktiv iştirak edirlər.

“Qorxu” sahəsində müşahidə olunan variantlılıq növlərindən biri də frazeoloji vahidi təşkil edən komponentlərin kəmiyyətə dəyişməsi, yəni azalması və ya artmasıdır. *Ayağı yerdən üzülmək / əl-ayağı yerdən üzülmək, ürəyi düşmək / ürək-göbəyi düşmək, rəngi qaçmaq / rəngi-ruhu qaçmaq, ürəyini yemək / ürəyinin içini yemək, ürəyi qopmaq / ürəyi yerindən qopmaq* və s. birləşmələrin tərəflərinin kəmiyyət dəyişkənliyi yeni bir variantın yaranmasına səbəb olmuş və dili zənginləşdirməyə xidmət etmişdir.

Kontaminasiya hadisəsi dilçilikdə maraq kəsb edən, tez-tez müşahidə olunan və variantlılıq yaratmaq imkanlarına görə seçilən üsullardan biridir. Bəhs olunan sahədə də kontaminasiya aid nümunələrə rast gəlinir. *Ürəyi çatlamaq + bağı partlamaq = ürəyi partlamaq, bağı yarımaq + ürəyi partlamaq = bağı partlamaq, səksəkəyə düşmək + lərzəyə salmaq = səksəkəyə salmaq* kimi frazeoloji vahidlərin yaranma üsulu kontaminasiyaya misal ola bilər. Yəni iki müxtəlif frazeoloji vahiddə uyğun gələn komponentlərin birləşməsi və çarpazlaşması nəticəsində yeni frazeoloji vahid yaranır.

Metaforikləşmə məcazi mənalar hesabına sözün mənə tutumunun genişlənməsi, onda ekspresiv əlamətlərin güclənməsidir [1, 320]. Bu proses “Qorxu” frazeosemantik sahəsində də müşahidə edilir, bir sıra metaforik modellərin yaranması ilə müşayiət olunur. Metaforikləşmə hesabına frazeoloji vahidlərin mənə

yükünün artması, ifadəlilik imkanlarının çoxalması Azərbaycan dilçiliyi üçün böyük maraq kəsb edir.

“Qorxu” sahəsində diqqət cəlb edən modellərdən biri məhz somatik metaforlaşmadır. Bu da təsadüfi deyildir, çünki insanın qorxu vəziyyəti, ilk növbədə, bədən üzvlərinin müxtəlif reaksiyaları ilə dildə öz ifadəsini tapır. Belə ki, qorxu ifadə edən frazeoloji birləşmələr “ayaq” və “əl” (*ayağı yerdən üzülmək, ayağının altından yer qaçmaq, əl-ayağı yerdən üzülmək, ayağının birini götürüb birini qoymaq, əli üzündə qalmaq, əl-ayağa düşmək, əl-ayağa salmaq və s.*), “göz” (*dünya gözlərində qaralmaq, gözüne qaranlıq çökmək, gözü yeməmək, gözləri qaralmaq, gözüni qorxutmaq, göz qırmaq, gözüünün odunu almaq, gözüne qaranlıq çökmək və s.*), “barmaq” (*barmağını gözüne soxmaq, barmaq silkələmək*), “diş” (*diş qıcamaq*) kimi sözlər vasitəsilə metaforikləşir.

Hissi metaforikləşmə də “Qorxu” sahəsində özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. “Ürək” və “bağır” sözləri bu cür metaforik modellərin yaranmasında mühüm rol oynayır və sahəni əmələ gətirən frazeoloji vahidlərin böyük bir qismi bu vasitə ilə verballaşır: *ürəyini partlatmaq, ürəkqopmasına salmaq, bağrını yarmaq, ürəyinə qara-qorxu dolmaq, ürəyi yerindən oynamaq, ürəyi əsmək, ürəyi ağzına gəlmək, ürəyi qopmaq, ürəyi düşmək, ürəyi qırılıb ayağının altına düşmək, ürəyi yerindən oynamaq, ürəyinə dağa-dağa düşmək və s.*

Rəng və ölüm metaforlarına da bəhs olunan frazeosemantik sahədə rast gəlinir, lakin onlar digərlərinə nisbətən azlıq təşkil edir. *Dirigözlü ölmək, ayaq üstə ölmək* frazeoloji vahidlərində ölüm, *rəngi qaçmaq, rəngi-ruhu qaçmaq* kimi birləşmələrdə isə rəng metaforundan istifadə olunmuşdur.

“İnsanın mənfi emosional halları” frazeosemantik sahəsində yer alan “Qorxu” sahəsi müxtəlif metaforik modellər vasitəsi ilə obyektləşir. Bu sahədə daha çox predikativ frazeoloji vahidlər üstünlük təşkil edir. Həm “qorxu vəziyyətində olmaq”, həm də “qorxu vəziyyətinə salmaq” semaları ilə birləşən vahidlər haqqında danışılan sahənin tərkib hissəsinə daxildir. Bəzi frazeoloji vahidlər eyni sahənin və ya müxtəlif sahələrin periferiya zonaları üçün ortaqdır.

Sahə nəzəriyyəsi dünya dilçiliyində geniş yayılmış və Azərbaycan dilçiliyində də müxtəlif bölmələrə tətbiq olunmuşdur. Bu nəzəriyyə bölmələri daha sistemli və dərinlən tədqiq etməyə imkan verir. “Qorxu” frazeosemantik sahəsi də bu cəhətdən xarakterikdir. Qorxu anlayışı ilə birləşən frazeoloji vahidlər bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir və bu xüsusiyyətlər həm universal, həm də milli xarakterləri ilə fərqlənir. Haqqında bəhs edilən anlayışı sahə metodu ilə tədqiq etmək frazeologiyada aparılan araşdırmalar üçün yeni istiqamətlərin və imkanların yaranmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat:

1. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, 2020.

2. Bayramov Ə., Əlizadə Ə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2006.
3. Məhərrəmli Q., İsmayılov R. Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. Bakı, 2018.
4. Seyidov S., Həmzəyev M. Psixologiya. Ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi tələbələri üçün dərslik. Bakı, 2007.
5. Андреева С.М., Андреева А.М., Безуглова О.В. Фразеологические единицы эмоционального концепта «Страх» в русском и в английском языках. «Символь науки». 2015. № 7.
6. Малышев К.К. Структура фразеосемантической группы «Страх». Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена, 2008.

U. Khalilli

**"FEAR" IN THE PHRASEOSEMANTIC FIELD OF "HUMAN'S
EMOTIONAL STATE" OF THE AZERBAIJAN LANGUAGE
SUMMARY**

In the article, the concept of fear was investigated by the principle of field theory, and considered as a component of the phraseosemantic field "Human emotional state: Negative emotional states". The structure of the field was analyzed, core and peripheral zones were defined. The study shows that the core of the field is characterized by more invariant and phraseological units with high processing frequency. The peripheral zone is made up of compounds that differ more by their differential characteristics and reflects the unique characteristics of the area less.

Also, the physiological aspects of the concept of fear were studied in the article, the expression of these aspects in phraseological units, their role in their creation and formation was considered. The language expression of the changes that occur in the human body when experiencing fear results in the creation of stable word combinations with different components. This issue also creates new research opportunities and directions for linguistics.

The study of the possibilities of variants and metaphorization of the units included in the field of fear is also reflected in the article. Different variants of the same unit and the ways of their creation were considered, the models created because of metaphorization and their main features were included in the study.

Key words: phraseosemantic field, phraseological unit, emotional state, fear, core, periphery, variant, metaphorization.

У. Халлили

**«СТРАХ» В ФРАЗЕОСЕМАНТИЧЕСКОМ ПОЛЕ
«ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ЧЕЛОВЕКА»
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА**

РЕЗЮМЕ

В статье понятие страх исследовано по принципу теории поля и рассмотрено как компонент фразеосемантического поля «Эмоциональное состояние человека: Негативные эмоциональные состояния». Проанализирована структура месторождения, выделены ядро и периферийные зоны. Исследование показывает, что ядро поля характеризуется большим количеством инвариантных и фразеологических единиц с высокой частотой обработки. Периферийную зону составляют соединения, которые больше различаются по дифференциальным характеристикам и меньше отражают уникальные особенности территории.

Также в статье изучены физиологические аспекты понятия страха, рассмотрено выражение этих аспектов во фразеологизмах, их роль в их создании и формировании. Языковое выражение изменений, происходящих в организме человека при переживании страха, приводит к созданию устойчивых словосочетаний с разными компонентами. Этот вопрос также создает новые исследовательские возможности и направления для лингвистики.

Также в статье отражено исследование возможностей вариантов и метафоризации единиц, входящих в поле страха. Рассмотрены разные варианты одной и той же единицы и способы их создания, в исследование включены модели, созданные за счет метафоризации, и их основные особенности.

Ключевые слова: фразеосемантическое поле, фразеологизм, эмоциональное состояние, страх, ядро, периферия, вариант, метафоризация.

Rəyçi: prof. Nadir Məmmədli